

עמלק- ממשות או משל? לפרשת זכור הרב יצחק דור- ראש הישיבה

בסוף פרשת בראשית, כשהאדם בארץ הגיע לשפל אשר אין לו תקדים, אומרת התורה כך:

"וירא ה' כי רבה רעות האדם בארץ וכל יצר מחשבת ליבו רק רע כל היום. וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל ליבו. ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי ניחמתי כי עשיתים. ונח מצא חן בעיני ה'".

ה"כלי-יקר", רכי אפרים מלונשיץ בן דורו של המהר"ל מפראג ורב בפראג, כותב על הפסוקים הללו כך:

"וענין נחמה זו... הוא דרוש עמוק מי ימצאנו. האריכו בו למעניתם כל החוקרים, זה אומר בכה וזה אומר בכה וכולם כמתנבאים. וכן הרבה עניינים בתורה סתומים וחתומים אשר בכולם ליבי אומר וגומר שלא להאריך בדרושים אלו, כי לא ילאה השכל האנושי מלהשיגם, כי כל הספקות ההם באים לנו מצד שאנו משערים ידיעתו יתברך לידיעתנו, והכתוב אומר בהיפך זה: 'כי לא מחשבותי מחשבותיכם', ואיך נוכל לעמוד על מחשבתו יתברך הבלתי נודעת אצלינו, ואין בידינו כח לשער אותה".

הפסוקים כבראשית נושאים איתם קושי עצום. כיצד ישנה חרטה אצל הקב"ה? מה היתה התוכנית המקורית של האנושות? האם הדברים לא התנהלו לפי התוכנית של הבורא? כל זאת מעבר לענין ה"הגשמה" וה"אנשה" של הקב"ה בפסוקים הללו?

מלמדנו בעל הכלי יקר שהטעות שלנו כבני אדם היא שאנו מנסים ליחס לקב"ה דרך חשיבה שדומה לחשיבה האנושית. אם נקבל את דברים של ישעיהו הנביא "כי לא מחשבותי מחשבותיכם" נוכל להתמודד נכון עם השאלות הנ"ל, משום שיש בעיה כנראה עם השאלה ולא עם התשובות. בקיצור אין מקום לשאלות על "נחמה" אנושית מול "נחמה" אלקית, וכן על "עצב" אלקי מול "עצב" אנושי.

רוב הראשונים בפרשנותם נוטים לכיוון של: "דברה התורה בלשון בני אדם". כלומר, התורה היא מסמך אלוקי, אבל סגנונה מנוסח כך שבני האדם במציאות יוכלו להבין את הכתוב, אבל אסור להבין את הפסוק כפשוטו כלפי הקב"ה. כך מפרש הרמב"ם במורה נבוכים וכן ראשונים אחרים. (הביטוי בגמ' דברה תורה בלשון בני אדם, מובנו הפשוט הוא שאין לדרוש את הפסוקים בדרשות אלא דוקא להשאירם כפשוטם). כלומר הקב"ה לא ניחם בצורה אנושית ולא התעצב בצורה אנושית. זהו סגנון דיבור אנושי שנכתב כדימוי למשהו אלוקי.

הרב שמשון רפאל הירש, מסביר את הנחמה לא כחרטה אלא כתגובה למעשיו הרעים של האדם. יש כאן כביכול שינוי דעתו של הקב"ה, אבל לא חרטה. גם זה קשה מאוד להכנה, אבל הרש"ר הירש מאמץ את גישתו של הראב"ד בהלכות תשובה (פרק ג' הלכה ז') ואומר כך:

"ותורשה לנו הערה כללית על לשונות ההגשמה שבמקרא. החוקרים התפלמסו על לשונות אלה כדי להרחיק את האדם מן ההגשמה וקרובה הסכנה בסופו של דבר שגם אישיותו של הא-ל הולכת ומיטשטשת. אילו היתה זו כוונת התורה, היתה נמנעת בנקל מביטויים אלה. אולם הסכנה השניה גדולה מן הראשונה".

לשונות ההגשמה בפרשה זו שומרות על שניים מעיקרי האמונה, חירות הא-ל וחירות האדם. הרי הוא אומר:

"וירא ה' וגו'. רעת האדם לא היתה הכרחית. ה' ראה את רעת האדם בטרם ידע עליה, לשון זו היא אישור על חירות האדם, וגורל האדם אינו תוצאה של סיבתיות פיסית. ה' נמלך בדעתו בטרם החליט והוא מתעצב על גור דינו, כל זה מאשר את אישיותו של הא-ל ושומר על טהרת האמונה, וזו גם דעת הראב"ד החוקר היהודי המובהק, האמונה באישיותו של הא-ל חשובה מחקירות שוללי ההגשמה!"

הרש"ר הירש מלמד כאן משהו נפלא, אכן ישנה סכנה גדולה ב"הגשמת" הבורא, וביחוס תכונות אנושיות אליו. הבנה זו פוגעת ב"טהרתה" של התפיסה האמונית של הבורא ודרכיו, ויכולה להביא לידי טעות פלוסופית כלפי הקב"ה. זוהי סכנה ואי אפשר להתעלם ממנה. הפתרון שלה כמובן הוא להפוך את הדיון בנושא השפה הדתית וההתייחסות לקב"ה למשהו מופשט. כלומר לנתק את המשמעות הפשוטה של נחמה, עצב, עונש, רצון מהמשמעות הפשוטה שלהם ולנסות להכין אותם בצורה מופשטת. כך עשו חלק גדול מן הראשונים בכיאוורים לפסוקים הללו.

אבל, החידוש העצום של הרש"ר הירש שיש סכנה הרבה יותר גדולה אם נאמץ רק את התפיסה המופשטת. הסכנה היא תפיסה אלוקית מרוחקת ולא רלוונטית לחיים, קרה ומנוכרת. דווקא מתוך השפה הכל כך אנושית נוצרת קרבה והבנה של האדם המאמין. בפרשתנו זוהי הגישה הברורה בדבר חירותו של אדם לבחור, למאוס ברע ולבחור בטוב וחירותו של הקב"ה להענישו בכל חומרת הדין, להתנחם, להצטער ולהיות עצוב על כך. החיבור של הקב"ה למציאות הוא הכרחי הרבה יותר מהטעות הפילוסופית בהגשמת האלוקית. כך רואה זאת לדעתו גם הראב"ד. השפה האנושית היא חשובה מאין כמותה לחיים הדתיים.

נשוב לענין מחית עמלק.

אם נביט בפסוקים נמצא מקבילות מרתקות לפרשת עמלק.

"ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה, עד רמש ועד עוף השמים כי ניחמתי כי עשיתם. ונח מצא חן בעיני ה'!"

לגבי עמלק נאמר: כתיב זאת זיכרון בספר ושם באזני יהושע:
"כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים".

על אסתר המלכה נאמר
"ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה".
ובפרשת המבול נאמר:
"ונח מצא חן בעיני ה'".

דור המבול הרשיע והשחית דרכו בבחירתו החופשית. התחייב דור המבול כליה במים כעונש על חטאיו, והקב"ה הבטיח שימחה את שמו מעל פני האדמה. כמו דור המבול גם עמלק הרשיע דרכו על פני האדמה ובא להילחם בישראל ולמנוע מהם לקבל תורה בצור חורב הסמוך לרפידיים. גם עליו גזר הקב"ה כליה מתחת לשמים: "כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת לשמים". ההבדל היחידי הוא שבפרשת זכור בספר דברים מעביר הקב"ה את האחריות לעם ישראל "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים". אנחנו בעצם משמשים בתפקיד "המבול" של הקב"ה.

מלחמה לה' בעמלק, והוא רוצה למחותו, כפי שמחה את דור המבול!

האם עמלק "זכה" בכך עקב מעשיו הרעים? לפי דברים אלה בוודאי שכן, ובעיקר בגלל הדברים הרעים והקשים שעשה לעם ישראל.

ברגע שזה המהלך השאלה מדוע שונא הקב"ה את דור המבול שהביא עליו כליה במבול שהרג מאדם עד בהמה, מאיש ועד איש, מעולל ועד יונק.

אפשר לנתח מדוע שונא הקב"ה אותו כל כך בהיסטוריה. הוא בא בדרך, בתקופות מעבר לפני מתן תורה, לפני בניית בית שני בימי אחשוורוש וכנראה גם לפני הקמת מדינת ישראל.

הוא כנראה "מריח" דברים גדולים ומנסה למנוע אותם. מדוע בחר הקב"ה למחותו, אין אנו יודעים בוודאות אבל לפי דברי "השפת אמת" אנו צריכים ל"סמוך" על הקב"ה ששונא אותו כל כך, ולשתף פעולה עם התוכנית האלוקית.

דור המבול חטא כלפי הקב"ה ובמקבילה שלו ניתן לומר שאף עמלק ברצונו להרע לעם ישראל חוטא כלפי הקב"ה. רעיון זה מובא לידי ביטוי בדברי השפת אמת תרס"א. על הפסוק "מלחמה לה' בעמלק מדור דור".

"כי לא כל אחד יכול להלחם בעמלק דכתיב "מלחמה לה' בעמלק", פירוש הנלחמים לשם ה' יכולים לנצחו... לכן כתיב והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ואמרו חז"ל במשנה: אלא כל זמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את ליבם לאביהם שבשמים היו נוצחין והוא כנ"ל שצריך שיהיה המלחמה לשמו יתברך ואז יכולים לנצחו. כי עמלק שונא את בני ישראל ושונא לשמים, ועיקר שנאת בני ישראל צריך להיות כי הוא שנאוי למקום ברוך הוא ואז נוצחים המלחמה".

לפי דברי השפת אמת הקב"ה שונא את עמלק, והחליט למחותו מעל פני האדמה, כפי שהחליט על דור המבול. בכך שהטיל הקב"ה משימה זו על עם ישראל, לא העביר הקב"ה את המשימה לנו כי אנחנו שונאים את עמלק, אלא כי הקב"ה שונא אותו!

עמלק אם כן הוא לא רק מושג וירטואלי, אלא ממשות של אויב. הוא אויבו של הקב"ה ומשום כך אנו רודפים אותו ומצוויים למחותו.

אבל, עולמה של ההלכה אומר דברים מעניינים על עמלק ומהותו לדורות. אמרו חז"ל במכילתא: "רבי אליעזר אומר, נשבע המקום בכסא הכבוד שלו, שאם יבוא אחד מכל אומות העולם להתגייר שיקבלוהו, ולעמלק ולביתו לא יקבלוהו..." כלומר פרשנותו של רבי אליעזר על הפסוק: "ויאמר כי יד על כס-יה מלחמה לה' בעמלק מדור לדור", היא שלדורות המלחמה בעמלק היא שלא מקבלים גרים מזרעו של עמלק, כך הוא רואה את השבועה והנצחיות של המלחמה בעמלק.

מול התפיסה ההלכתית הזו עומדת כנראה דעתו של הרמב"ם. אומר הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פרק י"ב הלכה י"ז: "כל העכו"ם כולם כשיתגיירו ויקבלו עליהן כל המצוות שבתורה, והעבדים כשיתחררו הרי הן כישראל לכל דבר... ומותרין להיכנס בקהל ה' מיד... חוץ מארבעה עממין בלבד והם עמון ומואב מצרים ואדום..." כלומר לפי דברי הרמב"ם רק עמון ומואב מצרים ואדום הם היוצאים מן הכלל, ועמלק לפי זה נכלל בתוך האומות שיכולים להיכנס בקהל ישראל.

הדברים נתמכים בהלכה אחרת של הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ו' הלכה ד': "אבל, שבועה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחים מהם נשמה שנאמר... רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה, וכן הוא אומר בעמלק, תמחה את זכר עמלק".

כלומר גם עמלק וגם שבועת עממין נמצאים תחת הציווי להשמדה רק אם "לא השלימו".

את פשר ההשלמה הזו מסביר הבית יוסף, בביאורו כסף משנה לרמב"ם: "אלא שאפשר לטעון בעד רבינו ולומר שבכלל "השלימו" הוא קבלת שבע מצוות שאם קבלו עליהם שבע מצוות הרי יצאו מכלל שבעה עממין ומכלל עמלק והרי הם כבני נח הכשרים!" יוצא לפי דברי רבי יוסף קארו בהבנת הרמב"ם שעמלק יכול ל"המלט" מגורלו ע"י זה שמשלים עם ישראל, זונה את שיטתו העמלקית ומקבל שבע מצוות בני נח.

להבנה זו מחיתו של עמלק יסודה ברשע שלו, ואם זונה הוא את תפיסת הרשע הזו, אין הוא כבר תחת הקטגוריה של "עמלק".

מבית המדרש של וולוז'ין שבליטא, יצאה שיטה ע"י הנצי"ב מוולוז'ין ועל ידי תורתה של בריסק לגבי עמלק.

הנצי"ב מנסה לבאר את הציווי לדורות: "כתוב זאת זיכרון בספר ושם באוזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים". והרי בעצם כבר נמחה זרעו של עמלק ונעלם מעל מפת ההיסטוריה, ואלו הציווי קיים לדורות ומוזכר כל שנה, והתורה הרי היא וציוויה נצחיים? וכך אומר הנצי"ב: "אם הכוונה למלכות עמלק, על מה קבעו חז"ל מצוות זכירה זו לדורות אחר שכבר נמחית מלכות הרשעה הזו מן העולם? ואם אפילו יש איזה אנשים מזרע אומה זו בעולם מה זה הענין ואם הכוונה שיהיה נשכח שמו וזכרו? זה אי אפשר כלל שהרי התורה נצחית והיא מזכירתו? אלא על הרחק תעודת עמלק בעולם... והבטיח הקב"ה כי תגיע שעה שימחה זכר עמלק, היינו תכלית תעודתו..." (העמק דבר שמות)

לפי הדברים הללו, עמלק לדורות הוא שיטה של רשע הנתפסת בכל פעם בצורה זו או אחרת. אם השיטה הזו בטלה אזי יצא הדבר מגדר עמלק. כך מקובל לומר גם במסורת בריסק, כך פוסק הרב סולוביציק זצ"ל בשם הרב משה סולוביציק זצ"ל.

הדברים הללו נראים הגיוניים מאוד! חובת קריאת פרשת זכור בכל שנה משויכת לתקנות חז"ל קדומות, אולי מאנשי כנסת הגדולה. בשעת תיקון ההלכה לקראת פרשת זכור השבט עמלק כבר לא היה קיים בעולם. אותם לוחמים רשעים אשר הציקו לעם ישראל מתקופת המדבר ועד דוד המלך לא היו קיימים אז בעולם, ובכל זאת קבעו חז"ל את החובה לזכירת מעשה עמלק ומחיתו מתחת השמים. חז"ל כנראה הכינו שענין זה הוא אקטואלי מאין כמוהו ומציאות "תעודת עמלק בעולם" כפי שמכנה זאת הנצי"ב מוולוז'ין עדיין קימת. דברים אלה הם ממש המשך שיטתו של הרמב"ם כנראה.

שיטה זו נסמכת ביסודה כנראה גם על דברי הגמרא במסכת גיטין בדף כז עמוד ב': "תנא: נעמן גר תושב היה, נבזראדן גר צדק היה, מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק, מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים, בני בניו של סנחריב לימדו תורה ברבים, מאן אינון? שמעיה ואבטליון".

מדברים אלה אולי למד הרמב"ם שיש מציאות של קבלת גרים מהעם העמלקי כפי שבארנו מקודם.

מהלך מפתיע התומך בכיוון זה מצוי בדברי חז"ל בירושלמי ביבמות פרק ב' הלכה ו': "כי המן בן המדתא, וכי בן המדתא היה? אלא צורר בן צורר". ומסביר הפני משה: "דהמדתא היה בן אגג ולא אביו של המן".

דברים אלה של חז"ל מופלאים. יכול להיות שהמן היה רשע מרושע, מתאים מאוד לזרע הרשעים העמלקי, צורר בן צורר, אבל לא מהזרע הגנטי העמלקי. ומכך בעצם ראייה לשיטה הרואה בעמלק שיטת רשע, וחובת מחיתו לדורות היא אקט נפלא של המשך קיומו של העם היהודי מהקמים עליו להורגו, ולא דוקא מחית השבט העמלקי הגנטי.

לסיכום: מהפסוקים במבול למדנו שלא בפילוסופיה אנו עסוקים, אלא בקב"ה, הכועס ומתנחם ומחליט למחות את היקום. אותו דבר במחית עמלק. מחליט הקב"ה למחות את אויבו מתחת השמים. משמש עם ישראל כידו הארוכה של הקב"ה לענין זה, וכך גם צריך להבין את החיוב לדורות של הקמים על עם ישראל בכל דור ודור!

**שבת שלום ומבורך
ופורים שמח!**

5

